

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Constructing communities : clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 Cal. BC

Düring, B.S.

Citation

Düring, B. S. (2006, March 16). *Constructing communities : clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 Cal. BC*. Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4340>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4340>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING

GEBOUWDE GEMEENSCHAPPEN, NEDERZETTINGEN MET GECLUSTERDE BUURTSCHAPPEN VAN HET CENTRAAL ANATOLISCHE NEOLITHICUM, CA. 8500 – 5500 VOOR CHRISTUS

Deze studie handelt over een groep nederzettingen die te dateren is tot het Neolithicum van Centraal Anatolië, tussen ongeveer 8500 en 5500 voor Christus. Kenmerkend voor deze nederzettingen is dat de woongebouwen zijn gegroepeerd in clusters van 30 tot 60 gebouwen. In deze buurtschappen stonden de gebouwen zo dicht tegen elkaar aan dat er geen ruimte was voor straten. Tal van aanwijzingen duiden erop dat de structuren via een trapgat in het platte dak werden betreden met behulp van een ladder, waarbij gebouwen die centraal gelegen waren alleen toegankelijk waren via de daken van de omliggende huizen. Deze ‘geclusterde buurtschappen’ werden bereikt via een aangrenzende open ruimte, eveneens door middel van een ladder. Transport en communicatie vonden via het dakniveau plaats.

Deze vorm van ruimtelijke organisatie van de nederzettingen in het Neolithicum van Centraal Anatolië, die niet in de omliggende regio's is aangetroffen, roept de vraag op waarom deze nederzettingenvorm werd geprefereerd. In het bijzonder is hierbij relevant een reconstructie van de structuur van de samenlevingen in het Neolithicum van Centraal Anatolië en hoe die verband zou kunnen houden met de ruimtelijke organisatie van de nederzettingen. Andere aspecten die meegenomen dienen te worden, zijn de grote mate van continuïteit in herbouwingen van huizen en de vraag hoe het mogelijk was dat sommige van deze nederzettingen konden uitgroeien tot een aanzienlijke omvang, terwijl ze geïsoleerd in het landschap lagen.

Hoofdstuk 1

De regio van Centraal Anatolië is een hoogvlakte op het schiereiland van Klein-Azië, die een grote diversiteit aan landschappen kent. Dit gebied is een marginale zone als het gaat om de op regen gebaseerde landbouw. Reconstructies van het klimaat en de vegetatie gedurende het Neolithicum wijzen erop dat de condities in die periode niet wezenlijk verschilden van de huidige.

Het archeologisch onderzoek in dit gebied kwam eigenlijk pas goed op gang in de jaren zestig van de vorige eeuw. Van belang hierbij waren de opgravingen van Mellaart te Çatalhöyük en die van French op de Canhasan sites. Na een periode van betrekkelijk weinig onderzoek, zijn er sinds de jaren negentig van de vorige eeuw weer veel projecten opgezet in Centraal Anatolië, waarbij met name de opgravingen te Aşıklı Höyük en de hernieuwde opgravingen te Çatalhöyük van groot belang zijn. Gedurende de laatste decennia is het meer en meer duidelijk geworden dat het Neolithicum in Centraal Anatolië een geheel eigen dynamiek en karakter had, zoals blijkt uit de vuursteen- en obsidiaanindustrieën, de grafgebruiken en de unieke nederzettingen- en huisvormen.

In de Centraal-Anatolische prehistorie onderscheidt men in het tijdvak tussen 8500 en 5500 voor Christus de volgende perioden. Allereerst het Aceramisch Neolithicum, te dateren tussen 8500 en 7000. De belangrijkste sites in het kader van deze studie zijn daarbij Aşıklı Höyük en Canhasan III. In het hierop volgende Ceramisch Neolithicum, dat van 7000 tot 6000 voor Christus duurt, is de belangrijkste site Çatalhöyük, hoewel ook Er Baba aan bod komt. Tenslotte volgt het Vroeg Chalcolithicum, tussen 6000 en 5500 voor Christus en hiervan is Canhasan I de enige site die relevant is voor deze studie. Na het Vroeg Chalcolithicum veranderen de nederzettingenvormen in Centraal Anatolië en worden er geen geclusterde buurtschappen meer aangetroffen.

Hoofdstuk 2

Één van de centrale thema's van de archeologie is de relatie tussen materiële cultuur en menselijk gedrag. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is er naast de studie van de functionele en technologische aspecten van materiële cultuur steeds meer aandacht voor de manier waarop de materiële cultuur van invloed kan zijn op het menselijk gedrag. Drie aspecten zijn hierbij van belang. Ten eerste kunnen voorwerpen een symbolische betekenis hebben. Ten tweede kunnen

objecten op meer associatieve wijze betekenisvol zijn. Ten derde kunnen objecten en structuren door hun materiële kenmerken bepaalde typen gedragingen mogelijk maken of juist bemoeilijken. Voor deze studie is in het bijzonder dit derde aspect van belang: de vorm van gebouwen en nederzettingen beïnvloedt het gebruik daarvan. Het feitelijke gebruik dat mensen maken van specifieke ruimtelijke configuraties is echter mede bepaald door culturele factoren en daarom is het essentieel dat dit gebruik met behulp van contextgegevens onderzocht wordt.

In deze studie zijn de nederzettingen op drie verschillende wijzen onderzocht. Ten eerste is de ruimtelijke configuratie van de nederzettingen bestudeerd met behulp van de zogenaamde ‘space syntax’ methode, waarmee ruimtelijke relaties op mathematische en grafische wijze kunnen worden geanalyseerd. Ten tweede is er een contextuele analyse uitgevoerd, waarbij de verspreiding van sporen over de verschillende ruimtes van de nederzettingen, de gegevens over de omvang van ruimtes en het type afwerking van vloeren en muren, worden gebruikt om te komen tot een interpretatie van het gebruik en de status van de verschillende ruimtes. Voor dit deel van de studie werd gebruik gemaakt van gedigitaliseerde plattegronden en gegevensbankbestanden die worden gecombineerd in verspreidingskaarten. Ten derde is de diachrone component van gebouwen bestudeerd te Aşıklı Höyük en Çatalhöyük. Door de ontwikkeling van gebouwen gedurende een serie van herbouwingen in kaart te brengen, is het mogelijk te begrijpen op welke wijze de tijdsdimensie van betekenis was voor prehistorische samenlevingen.

Met deze drie benaderingen zijn de nederzettingen van Centraal Anatolië onderzocht op hun sociale dimensies. Op de volgende sociale instituties is daarbij in het bijzonder gelet. Ten eerste *huishoudens*; in welke mate waren huishoudens qua behuizing en qua economische activiteiten autonome eenheden en pasten ze in grotere verbanden? Ten tweede ‘*lineage houses*’; waren er huizen die een rituele betekenis hadden die het individuele huishouden oversteeg? Ten derde *communale gebouwen*; waren er structuren die duidelijk afweken van woonhuizen en die het algemene nut dienden? Ten vierde de *buurtschappen*; welke samenstelling en omvang hadden deze buurtschappen en welke rol speelden ze in het sociale verkeer? Ten vijfde de *lokale gemeenschap*, oftewel de totale bevolking van een nederzetting; op welke wijze verhielden mensen zich binnen deze gemeenschap?

Hoofdstuk 3

In de archeologie gebruiken we informatie uit de huidige wereld om te komen tot een interpretatie van het verleden. Wat betreft materiële cultuur kan men via de ethnoarcheologie komen tot een beter begrip van objecten, materialen en technieken. Datgene waarvoor de ethnoarcheologie van het grootste nut zou kunnen zijn, namelijk een beter begrip van materialen en technologieën, blijft helaas een weinig bestudeerd onderwerp.

De leembouw architectuur is beter te begrijpen wanneer subrecente traditionele bouwmethoden worden bestudeerd. Aangezien men in het verleden veelal te maken had met hetzelfde klimaat en beschikking had over dezelfde lokale bouwmaterialen, zouden regionale traditionele bouwwijzen ons veel kunnen vertellen over gebouwen uit de prehistorie. Uit studies over leembouwtradities zijn belangwekkende zaken te leren over tal van aspecten die betrekking hebben op lemen gebouwen.

Zo hebben dergelijke gebouwen thermische eigenschappen die er voor zorgen dat men in de zomer de avond en de nacht vaak buitenshuis spendeert, terwijl men in de winter binnenblijft. Verder is het zo dat in het droge seizoen het dak van deze gebouwen vaak gebruikt wordt voor allerlei activiteiten, terwijl dat in de winter niet gebeurt vanwege regenval en een grotere kwetsbaarheid van de van vocht verzadigde daken. Zonder extra maatregelen, zoals draagbalken, is het bij lemen gebouwen in de regel niet mogelijk om meer dan drie en halve meter te ‘overdakken’. In traditionele gebouwen is er vaak een behoorlijke variatie in de afwerking van muren en vloeren van kamers en deze variatie is meestal direct gerelateerd aan de functie en status van de betreffende kamers. Uit talloze studies blijkt dat lemen gebouwen erg ‘dynamisch’ kunnen zijn, want ze kunnen gemakkelijk worden aangepast, onderverdeeld of uitgebreid.

Al deze aspecten zijn van groot belang bij de interpretatie van de gebouwen uit het Neolithicum van Centraal Anatolië en zij vormen de basis waarop andere zaken kunnen worden bestudeerd. De dynamiek van lemen gebouwen heeft bijvoorbeeld tot gevolg dat de stratigrafieën die archeologen plachten te maken met faseplattegronden van nederzettingen, feitelijk uit gaan van een onhoudbaar model waarin de herbouwingen over een groot areaal als gelijktijdig worden beschouwd. Dergelijke plattegronden kunnen hooguit als een benadering van de werkelijkheid worden beschouwd.

Hoofdstuk 4

Aşıklı Höyük is een van de sleutelsites voor de studie van het Neolithicum van Centraal Anatolië, omdat de site op grootschalige wijze is opgegraven. Op de top van Aşıklı Höyük is een groot areaal blootgelegd, waarin een aantal geclusterde buurtschappen te herkennen zijn, alsmede een groot afvalterrein, een met stenen geplaveide straat en twee grote monumentale complexen.

De omvang van de kamertjes in deze geclusterde buurtschappen is opmerkelijk klein: de meeste ruimtes zijn niet groter dan 12 m². In sommige gevallen bevatten de woongebouwen slechts één kamer, maar er zijn er ook met twee tot drie kamertjes. Afgezien van de begravingen onder de vloer en haarden zijn er vrij weinig sporen in de gebouwen te Aşıklı Höyük aangetroffen. Slechts 35 % van de kamers bevat een haard en deze haarden zijn niet volgens een vast patroon over de nederzetting verdeeld. Zo heeft niet elk gebouw een haard. In sommige kamers te Aşıklı Höyük zijn begravingen aangetroffen, waarbij het grootste aantal personen onder één vloer vier bedraagt. In de meeste gevallen (80 %) bevonden deze begravingen zich in kamers die ook haarden bevatten.

Op basis van deze kenmerken van de lemen gebouwen te Aşıklı Höyük lijkt het er niet op dat we huizen kunnen onderscheiden die duidelijk toebehoord hebben aan autonome huishoudens. Ten eerste zijn de gebouwen wel erg klein om te dienen als woningen. Ten tweede heeft niet elk gebouw een haard, zodat dergelijke gebouwen niet beschouwd kunnen worden als wooneenheid. Ten derde lijkt het erop dat een aanzienlijk deel van de 'huishoudelijke' praktijken te Aşıklı Höyük plaatsvond in grote open ruimtes en niet in de gebouwen. Deze drie zaken tezamen wijzen erop dat de huishoudens te Aşıklı Höyük geen separate woonhuizen gebruikten, maar een groep kamers verspreid over de nederzetting en dat economische activiteiten niet primair plaatsvonden in de besloten kring van het huishouden.

In de sondage '4H/G' te Aşıklı Höyük is een lange sequentie van bewoning vastgelegd. Opvallend is hierbij dat de gebouwen steeds op dezelfde plek en met dezelfde oriëntatie herbouwd werden, waarbij de muren van de voorgaande structuur als fundering werden gebruikt. Dit resulteerde in een grote mate van continuïteit gedurende de vele herbouwingen die tezamen ettelijke eeuwen in beslag namen. Deze continuïteit blijft echter niet beperkt tot louter functionele aspecten, zoals met name blijkt uit het feit dat haarden steeds op dezelfde locatie in de gebouwen werden geplaatst. Kennelijk had de continuïteit van gebouwen ook een sociaalideologische betekenis. Het is gesteld dat dit te maken had met het legitimeren van de bestaande maatschappelijke orde.

Op het buurtschapniveau kunnen we op Aşıklı Höyük een aantal grenzen postuleren en beredeneren hoe groot deze ongeveer waren. De best gedocumenteerd buurtschap had tussen de 60 en 90 kamers, waarvan er tussen de 27 en 36 woonkamers waren. Op basis daarvan kunnen we poneren dat er ongeveer 30 huishoudens in een dergelijke buurtschap woonden. Het aantal inwoners van de buurtschap kan daarmee worden geschat tussen de 108 en 180 mensen. Gedurende de grootste uitbreiding van Aşıklı Höyük zouden er ongeveer 10 tot 15 buurtschappen geweest kunnen zijn met een bevolking tussen de 1080 en 2700 mensen.

De twee grote monumentale gebouwen zouden het verbindende element kunnen hebben gevormd tussen de verschillende buurtschappen. Deze gebouwen weken volledig af van de gebouwen binnen de buurtschappen en zijn apart gesitueerd. Het meest kenmerkende element van deze gebouwen waren de centrale binnenplaatsen en het is plausibel dat daarin groepen mensen

bijeenkwamen. Zelfs in de grootste binnenplaatsen konden echter maximaal 340 mensen bijeenkomen, wat betekent dat er alleen plaats was voor een selectie van de inwoners.

De configuratie van de ruimte te Aşıklı Höyük was zodanig dat de buurtschappen deels van elkaar gescheiden werden door vrij smalle steegjes en deels door bredere straten. De smalle steegjes dienden vermoedelijk alleen als doorgang op grondniveau, omdat ze te smal waren om ladders te plaatsen. Waarschijnlijk stonden de ladders zowel op brede straten als ook bij de grote afvalterreinen die aan de buurtschappen grensden. Het is gesteld dat de meeste 'huishoudelijke' activiteiten op deze afvalterreinen plaatsvonden. Binnen de buurtschappen was er waarschijnlijk een duidelijke controle op wie erop de daken aanwezig was en wat men daar deed. Naar alle waarschijnlijkheid was de toegang tot dit dakniveau aan allerlei regels gebonden zodat alleen de buurtbewoners en hun gasten er konden komen.

Als men alles tezamen neemt, lijkt de buurtgemeenschap het centrale element in de samenleving te Aşıklı Höyük. Het was waarschijnlijk dat binnen deze gemeenschap de kamers verdeeld werden onder de huishoudens. De geclusterde buurtschappen zorgden ervoor dat men veel met elkaar te maken had en elkaar goed in de gaten kon houden. In deze configuratie was de geclusterde buurtschap als het ware het symbool van de eenheid van deze groep. De huishoudens lijken hieraan ondergeschikt te zijn geweest. Tenslotte lijkt het erop dat de monumentale gebouwen een functie hadden in het samenbrengen van mensen uit verschillende buurtschappen.

Hoofdstuk 5

De opgravingen te Canhasan III waren erg kleinschalig van karakter, maar niettemin is door te schaven een areaal van 20 bij 30 meter vrijgelegd. Dit areaal maakt een analyse mogelijk van de nederzettingvorm op deze site. Een drietal geclusterde buurtschappen kunnen worden onderscheiden. Deze werden van elkaar gescheiden door smalle steegjes en ruimere plaatsen. Deze zijn als zodanig te onderscheiden omdat ze significant groter waren dan alle andere ruimtes in de nederzetting, de maximale overspanningsbreedte voor daken ver overstegen en aansluiting hadden op de smalle steegjes.

De kamertjes in de buurtschappen varieerden van 6 tot 21 m² in omvang en waren daarmee aanzienlijk ruimer dan de kamers van Aşıklı Höyük. De gebouwen te Canhasan III bevatten één tot twee kamers. Omdat de plattegrond van Canhasan III is verkregen door te schaven en de gebouwen dus niet tot op vloerniveau zijn opgegraven, is er weinig bekend over de functies van de kamers op deze site. Qua omvang zouden de gebouwen woningen van huishoudens kunnen zijn geweest, maar deze hypothese kan niet getoetst worden aan contextuele gegevens.

De buurtschappen die te Canhasan III zijn vrijgelegd zijn te incompleet om er veel over te kunnen zeggen, behalve dat ze waarschijnlijk meer dan tien gebouwen hebben omvat. Op basis van de dichtheid van de bebouwing in het onderzochte areaal kan de maximale bevolking van Canhasan III worden geschat tussen de 660 en 1250 mensen. De nederzetting was verdeeld in een aantal buurtschappen die van elkaar gescheiden werden door steegjes die te smal waren om er ladders in te plaatsen. Het is dan ook waarschijnlijk dat men via de plaatsen omhoog klom. Deze zouden dan gelijk gefungeerd kunnen hebben als een plek waar mensen van verschillende buurtschappen elkaar konden ontmoeten. Het is waarschijnlijk dat ook te Canhasan III het dakniveau alleen toegankelijk was voor de inwoners van de buurtschap en hun gasten.

Hoofdstuk 6

Çatalhöyük is om een aantal redenen de belangrijkste site van deze studie. Ten eerste is er grootschalig opgegraven in de jaren zestig van de vorige eeuw. Ten tweede stonden er relatief veel gegevens tot mijn beschikking. Ten derde bevatten de gebouwen op deze site een enorme rijkdom aan sporen die de nederzetting uitermate geschikt maken voor een contextuele analyse. Ten vierde kon ik deel nemen aan de recente opgravingen op de site en daardoor de gebouwen goed leren kennen, bovendien had ik toegang tot de archieven en ongepubliceerde documenten van het project.

Çatalhöyük ligt geïsoleerd in het landschap en is met 13 hectare één van de grootste sites van het Neolithicum van het Nabije Oosten. Er zijn 12 bouwlagen onderscheiden (XII tot en met I, van de bodem naar de top). Lagen XII tot en met VI worden gerekend tot het Vroeg Ceramisch Neolithicum en hebben geclusterde buurtschappen. Lagen V tot I behoren tot het Laet Ceramisch Neolithicum en hebben een meer open nederzettingenvorm.

In de jaren zestig van de vorige eeuw werden er per dag bijna twee kamers opgegraven te Çatalhöyük en zijn er in totaal ongeveer 400 kamers onderzocht. Op de meer recente opgravingen op de site, die sinds 1993 plaatsvinden, wordt veel nauwkeuriger gewerkt. Als voorbeeld kan de opgraving van gebouw 'ÇRP.3' genoemd worden, waarbij het zeven seizoenen duurde om drie kamers op te graven. Het is bij deze twee projecten dan ook belangrijk om ze complementair te bestuderen. De oudere data kunnen worden gebruikt om inzicht te krijgen in de buurtschappen en de verdeling van de sporen over de gebouwen, alsmede voor begrip van de diachrone ontwikkelingen die gebouwen doormaakten. De meer recente data zijn van belang voor een gedetailleerd beeld van de complexe ontwikkelingen die de gebouwen doorliepen.

De nederzetting te Çatalhöyük heeft drie soorten ruimtes, open ruimtes die omgeven zijn door gebouwen, open ruimtes die met andere open ruimtes in verbinding staan en lemen woongebouwen. Monumentale gebouwen zijn niet aangetroffen. De open ruimtes op de site lijken vooral gebruikt te zijn om afval te dumpen en om dieren te houden.

De lemen gebouwen te Çatalhöyük zijn net als die te Aşıklı Höyük meestal gefundeerd op oudere gebouwen. Daarbij werd het oudere gebouw deels verwijderd en opgevuld om zodoende een platform te creëren voor het nieuwe gebouw. De gebouwen te Çatalhöyük werden continue aangepast en onderhouden en dit resulteerde in bijzonder complexe sequenties die alleen met zorgvuldig opgraven kunnen worden gereconstrueerd. Woonkamers werden veel vaker bepleisterd, bovendien met beter materiaal dan de bijbehorende voorraadkamers. Aan de hand van de pleisterlagen in de woonkamer, die in een jaarlijkse cyclus werden aangebracht, kan de gemiddelde levensduur van de gebouwen op ongeveer 60 jaar worden gesteld.

De kamers te Çatalhöyük kunnen worden ingedeeld in woonkamers met haarden en compartimenten, bijkamers (met woonkamers verbonden kleine kamers) en kamers waarvan de functie onbekend is. De woonkamers zijn gemiddeld ongeveer 21 m² groot, de bijkamers 5 m² en de kamers met onbepaalde functie 8 m². Opvallend is dat te Çatalhöyük veel kamers meer dan vier en halve meter breed zijn, een afstand die zonder extra ondersteuning niet 'overdakt' kon worden bij lemen gebouwen. Het is waarschijnlijk dat de palen en steunberen die in veel van de kamers te Çatalhöyük zijn aangetroffen als ondersteuning voor het dak dienden. Het is niet erg plausibel dat er bovenverdiepingen te Çatalhöyük waren.

Omdat de gebouwen te Çatalhöyük allemaal hun eigen buitenmuren hadden, kunnen ze vrij eenvoudig van elkaar onderscheiden worden. Alle gebouwen bevatten een woonkamer en daarnaast in veel gevallen nog één of twee bijkamertjes. Deze gebouwen zijn gemiddeld 27 m² in omvang. Naast dergelijke normale woongebouwen zijn er nog een aantal 'tweelinggebouwen' met twee woonkamers die vaak verbonden zijn door interne deuren.

De ruimtelijke indeling van de gebouwen te Çatalhöyük was in hoge mate gestandaardiseerd, met in de meeste gevallen het trapgat, de haard en de ovens in het zuiden. Hetzelfde geldt in mindere mate ook voor de opslagstructuren, zoals silo's en bassins. De schonere compartimenten waren daarentegen in het noordoosten gesitueerd. Studies van de micromorfologie van de sedimenten en van de microartefacten wijzen erop dat het zuidelijk deel van het huis veelal werd gebruikt als keuken en werkruimte, terwijl het noordoostelijk deel schoner werd gehouden werd. De compartimenten in het noordoosten en oosten vallen verder op omdat de maten vrij gestandaardiseerd zijn, het is waarschijnlijk dat ze een functie als slaappleaats hadden.

Een aparte categorie sporen te Çatalhöyük zijn de wandschilderingen en de plastieken en installaties met horens. De schilderingen waren slechts kort zichtbaar voordat ze werden bedekt onder nieuwe pleisterlagen. Het is waarschijnlijk dat we maar een klein deel van de schilderingen terugvinden, aangezien het ondoenlijk is alle pleisterlagen van alle gebouwen af te pellen. Toch

zijn er in vrij veel gebouwen schilderingen bekend, dit wijst erop dat wandschilderingen waarschijnlijk vrij algemeen verspreid waren over de nederzetting. Er kunnen allerlei motieven onderscheiden worden in de wandschilderingen, waarbij het opvalt dat deze motieven vaak maar gedurende een korte tijd in gebruik waren (bijvoorbeeld in twee bouwlagen). Bovendien kunnen ze vaak met specifieke gebouwen worden geassocieerd. De wandschilderingen werden met name aangetroffen op de noordelijke en oostelijke muren van de woonkamers.

In tegenstelling tot de wandschilderingen lijken de plastieken en installaties met horens alleen voor te komen in een beperkte groep gebouwen te Çatalhöyük, die circa 20 % van het totaal omvat. Het aandeel gebouwen met plastieken kan in werkelijkheid hoger zijn geweest omdat er soms al tijdens de gebruiksfase van een gebouw plastieken werden verwijderd. In tegenstelling tot de wandschilderingen lijken de plastieken vaak gedurende langere perioden in de gebouwen aanwezig te zijn geweest zoals blijkt uit herpleisteringen en herschilderingen. De meeste plastieken worden aangetroffen op de oostelijke muren van woonkamers, maar ze komen in mindere mate ook wel voor op de andere muren. De plastieken en installaties met horens lijken vooral veel voor te komen in lagen VII en VI en min of meer te verdwijnen in lagen V tot en met I. Sommige motieven zijn aangetroffen in meerdere herbouwingen van hetzelfde huis en dit suggereert dat deze motieven vervlochten waren met de identiteit van een gebouw.

In een vijfde van de gebouwen te Çatalhöyük zijn begravingen onder de vloer aangetroffen. Aangezien deze begravingen niet werden verwijderd, is het waarschijnlijk dat dit een reële verdeling is. Verder is het zo dat binnen de huizen die begravingen onder hun vloeren bevatten, er een verdeling is in gebouwen met slechts enkele begravingen en gebouwen met heel veel begravingen (meer dan 25). Op basis van deze begravingen is het duidelijk dat slechts een deel van de bevolking van Çatalhöyük in de huizen begraven werd. Verder blijkt dat deze begravingen bij voorkeur plaatsvonden in een selecte groep gebouwen, met meer begravingen dan er mogelijkerwijs afkomstig konden zijn uit de kring van het eigen huishouden. Het is daarom waarschijnlijk dat in sommige gebouwen mensen begraven werden die elders gewoond hadden.

De woongebouwen te Çatalhöyük kunnen met vrij grote zekerheid worden aangeduid als huizen van min of meer autonome huishoudens, zowel qua huisvesting als qua economische activiteiten. Ze hebben een min of meer gestandaardiseerde omvang en zijn ruim genoeg voor een huishouden van vier tot vijf mensen, wat overeenkomt met het aantal aanwezige slaapplekken. Verder bevatten ze een set van huishoudelijke faciliteiten, zoals haarden, ovens en opslagfaciliteiten. In de gebouwen is de ruimtelijke indeling van elementen min of meer gestandaardiseerd en dit doet vermoeden dat dit ook een symbolische betekenis had.

Naast dergelijke elementen, die in alle gebouwen voorkwamen, zijn er de wandschilderingen, plastieken, installaties met horens en begravingen die verklaring behoeven. Mellaart, de eerste opgraver van Çatalhöyük, zag gebouwen met veel plastieken en wandschilderingen als heiligdommen. Latere auteurs, waaronder Hodder, hebben daarentegen betoogd dat alle gebouwen min of meer gelijkwaardig waren en dat een dergelijk onderscheid niet gemaakt kan worden. In deze studie blijkt echter dat plastieken, installaties met horens en met name begravingen onder de vloeren wel degelijk in een beperkte groep gebouwen waren geconcentreerd. Dit suggereert dat deze gebouwen een andere status hadden dan huizen zonder deze elementen. Tegelijkertijd ontbreken er scherpe grenzen tussen deze twee categorieën.

Wanneer de gebouwen van Çatalhöyük in diachroon perspectief worden bestudeerd, komt een opmerkelijk punt naar voren: gebouwen kunnen worden getraceerd tot over zeven herbouwingen, gedurende een periode van ongeveer 420 jaar! De extreme continuïteit van deze gebouwen betekent waarschijnlijk dat deze gebouwen in bruikleen werden gegeven aan huishoudens, maar het eigendom bleven van grotere sociale eenheden. Wat verder blijkt is dat begravingen en plastieken met name voorkwamen in gebouwen die zeer veelvuldig herbouwd waren. Voorts is duidelijk dat gebouwen gedurende een aantal herbouwingen in status konden veranderen van een normaal woongebouw naar een 'lineage house', waarin begravingen van een grotere groep huishoudens plaatsvonden.

Dit patroon wordt echter doorbroken in lagen V tot en met I te Çatalhöyük, wanneer huizen niet meer herbouwd worden en de status van huizen niet langer bepaald wordt door hun stamboom, hoewel er nog steeds gebouwen zijn die als begraafplaats dienden voor groepen huishoudens. Het is waarschijnlijk dat huizen toen eigendom werden van de huishoudens die ze bewoonden en dat de geschiktheid van huizen voor begravingen samen ging vallen met de status van hun bewoners, in plaats van die van het huis. Het is ook in deze latere lagen dat straten worden geïntroduceerd te Çatalhöyük, waardoor de geclusterde buurtschappen verdwenen en plaats maakten voor een meer open nederzettingstructuur.

Hoewel het lastig is buurtschappen te onderscheiden te Çatalhöyük, omdat deze niet geheel zijn blootgelegd, kunnen we ze toch met enige stelligheid reconstrueren. Tijdens de schaafcampagne op de noordelijke top is een buurtschap gevonden dat duidelijk wordt begrensd door een doorgaande straat. In laag VI van Çatalhöyük kunnen we een buurtschap reconstrueren dat ongeveer dertig woongebouwen omvatte. Hiermee zou de bevolking van een dergelijke buurtschap op ongeveer 150 man uitkomen. In dit buurtschap waren er vijf tot zes 'lineage houses', elk met een groep geassocieerde huishoudens.

In de lagen V tot en met I te Çatalhöyük verdwijnen de geclusterde buurtschappen en waren gebouwen toegankelijk via straten. Hierdoor werden buurtschappen minder duidelijk begrensde entiteiten en had men minder met elkaar te maken. Dit betekent echter niet dat buurtschappen geen rol meer speelden in deze periode. In laag VI en VII, waarin Çatalhöyük zijn maximale omvang bereikte, zou de totale bevolking tussen de vijf- en achtduizend mensen geweest kunnen zijn, met tussen de 27 en 53 buurtschappen.

De configuratie van de nederzettingruimte te Çatalhöyük van de vroege lagen XII tot en met VI, verschilt in grote mate van de latere lagen V tot en met I. In de vroege lagen was het verkeer binnen de buurtschappen geconcentreerd op het dakniveau en gedurende de droge tijd van het jaar was dit dan ook een belangrijke plek voor tal van activiteiten en voor sociale interactie. Het is waarschijnlijk dat deze daken alleen op deze manier werden gebruikt door de buurtbewoners en hun gasten.

In lagen V tot en met I bereikte men de huizen via de open ruimte en de daken van huizen werden waarschijnlijk alleen nog door de hun bewoners gebruikt. De open ruimtes werden naar het lijkt nauwelijks gebruikt voor huishoudelijke activiteiten. Deze waren niet geassocieerd met individuele gebouwen en bovendien minder eenvoudig te controleren. Hierdoor veranderde dan ook de aard en intensiteit van de sociale interactie in de buurtschappen op een wezenlijke wijze, waarbij het sociale leven meer op het huishouden en minder op de buurtschap geconcentreerd werd.

Hoofdstuk 7

Erbaba is in deze studie opgenomen om zo compleet mogelijk te zijn. Feitelijk is er relatief weinig over bekend. Opvallend aan Erbaba is dat het in sommige opzichten aansluit bij de eerder besproken sites. Er zijn geclusterde buurtschappen en de gebouwen werden herbouwd in dezelfde oriëntatie en met dezelfde afmetingen. Er zijn echter ook duidelijke verschillen aan te merken. Zo zijn de gebouwen te Erbaba gemaakt van steen, is de site van een vrij kleine omvang en is gelokaliseerd te midden van een groep vergelijkbare kleine Neolithische nederzettingen.

De kamertjes te Erbaba zijn vrij compact, gemiddeld 7 m² en de muren en vloeren zijn niet gepleisterd. Daarnaast zijn er erg weinig huishoudelijke structuren aangetroffen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat we te maken hebben met de benedenverdieping en dat de werkelijk woonvertrekken boven waren. Sommige van de gebouwen te Erbaba zouden op basis van hun omvang als woning voor een huishouden gefungeerd kunnen hebben.

Met behulp van de bebouwingsdichtheid van Erbaba en de omvang van de site kan een schatting worden gemaakt van de bevolkingsomvang van de nederzetting. Deze komt uit tussen de 190 en 285 mensen, wat gelijk staat aan één tot twee geclusterde buurtschappen. Daarmee is Erbaba een veel kleinere nederzetting dan Aşıklı Höyük, Canhasan III en Çatalhöyük en dit houdt

waarschijnlijk verband met de aanwezigheid van andere kleine Neolithische sites in de nabije omgeving.

Hoofdstuk 8

Canhasan I is de laatste van de nederzettingen met geclusterde buurtschappen in Centraal Anatolië. Er zijn op de site zeven lagen onderscheiden, maar van belang voor dit onderzoek zijn de lagen 2B en 2A. Hoewel French, de opgraver, deze lagen als aparte fasen beschouwt, is het waarschijnlijker dat datgene wat door hem 2A genoemd wordt, een serie lokale en ongerelateerde verbouwingen is in de laag 2 horizont.

In de sequentie van Canhasan is een verandering in bouwtechnologie zichtbaar. Dit behelst de standaardisatie van lemen tichels die nu in een mal gemaakt worden en de introductie van steunberen en vrijstaande dragende palen. Deze nieuwe technologie kan worden gerelateerd aan de introductie van bovenverdiepingen. Bij één gebouw, 2B.10, zijn hiervoor aanwijzingen gevonden in de vorm van muren van deze verdieping die nog overeind stonden en ingestorte resten van de bovenverdieping. Verder waren de benedenruimtes te Canhasan I zelden gepleisterd en bevatten ze weinig huishoudelijke structuren. Tenslotte is te Canhasan I, net als te Erbaba, de verhouding tussen het totale oppervlak van de gebouwen en het interne oppervlak veel ongunstiger dan te Aşıklı Höyük, Canhasan III en Çatalhöyük. Al deze zaken maken het bestaan van een bovendienping te Canhasan I uitermate aannemelijk.

Door de afwezigheid van huishoudelijke structuren in de benedenverdiepingen te Canhasan I, is het niet mogelijk om de functies van deze ruimtes anders dan als opslagruimte te duiden. Wel is het zo dat er een behoorlijke variatie is in de omvang van de kamers en hun onderlinge configuratie, maar de betekenis hiervan ontgaat ons.

Op basis van de omvang van de bovenverdiepingen lijkt het erop dat deze gebouwen als woning van huishoudens fungeerden. Daarbij moet opgemerkt worden dat te Canhasan I de variatie in de omvang van de gebouwen groter is dan bij de andere nederzettingen in deze studie, wat zou kunnen duiden op een toegenomen differentiatie van huishoudens. De bevolking van Canhasan I kan worden geschat op tussen de 2500 en 3800 mensen en dat zou betekenen dat er tussen de 13 en 26 buurtschappen bestonden.

Hoofdstuk 9

Het denken over gemeenschappen in de westerse traditie is bepaald door het begrippenpaar *gemeenschap* en *gezelschap*, waarbij het eerste begrip staat voor een kleine groep met directe onderlinge relaties op basis van gelijkwaardigheid, terwijl het tweede begrip staat voor relaties met relatieve onbekenden in een wereld waarin mensen gespecialiseerde arbeid uitvoeren en vaak in een hiërarchische relatie tot elkaar staan. Deze twee vormen van interactie zijn in principe in alle samenlevingen terug te vinden. Het probleem met dit begrippenpaar is dat het hierbij gaat om normatief geladen concepten die geconcentreerd zijn op de relatie van het individu tot het geheel en weinig inzicht verschaffen bij de analyse van concrete samenlevingen.

Nuttiger voor deze studie is een *interactieperspectief*, waarin bestudeerd wordt wat de sociale collectieven zijn waaruit een samenleving is opgebouwd en hoe deze onderling geconfigureerd zijn. Cruciaal hierbij is de wijze waarop sociale collectieven zijn vervlochten met de gebouwde omgeving en hoe deze de interactie in het dagelijkse leven beïnvloedt.

Een dergelijk perspectief maakt het mogelijk om af te rekenen met het idee dat Vroeg Neolithische samenlevingen door externe omstandigheden waren gedwongen tot een stressvol bestaan in grote gemeenschappen, een hypothese die niet ondersteund wordt door de data waarover we beschikken. In plaats daarvan is het mogelijk te onderzoeken hoe vroege gemeenschappen functioneerden en waarom mensen een bestaan in dergelijke gemeenschappen aantrekkelijk vonden.

Deze gemeenschappen kunnen we op een aantal niveaus bekijken. Op het niveau van *huishoudens* zien we dat te Aşıklı Höyük de huishoudens niet autonoom waren qua behuizing of

economische activiteiten. Te Çatalhöyük was de situatie wezenlijk anders, huishoudens waren hier zelfstandig zowel wat betreft behuizing als in de huishoudelijke economie. Tegelijkertijd waren huishoudens op deze site nog onderdeel van grotere structuren zoals de buurtschappen en waren zij georiënteerd op 'lineage houses'. In de latere lagen V tot en met I te Çatalhöyük lijken de huishoudens nog autonomer te zijn geworden. Dit resulteerde uiteindelijk in het verdwijnen van de geclusterde buurtschappen. Van de latere sites Erbaba en Canhasan I kunnen we niet veel zeggen over de huishoudens omdat de gegevens daarvoor ontbreken.

Te Çatalhöyük hebben sommige huizen een functie als '*lineage house*', dat wil zeggen dat ze het rituele centrum waren van een aangesloten groep huishoudens, die bijvoorbeeld zijn doden daar begroef. De status van deze '*lineage houses*' was vervlochten met hun stamboom. Dit type gebouw ontbreekt te Aşıklı Höyük en ook in lagen V tot en met I te Çatalhöyük komen deze '*lineage houses*' niet meer voor. Wel blijven sommige gebouwen functioneren als begraafplaatsen voor grotere groepen, maar dit heeft waarschijnlijk meer te maken met de status van hun inwoners dan met die van het huis.

Het volgende niveau van sociale interactie dat we kunnen reconstrueren is dat van de *geclusterde buurtschappen*. De gegevens te Aşıklı Höyük en Çatalhöyük wijzen erop dat deze waarschijnlijk ongeveer 30 tot 40 huishoudens omvatten, wat neerkomt op 150 tot 200 mensen. Dergelijke buurtschappen zijn goed te vergelijken met etnografische voorbeelden van buurtgemeenten van vergelijkbare schaal in het subrecente Nabije Oosten. Een groep van 150 tot 200 mensen is verder uit tal van onderzoeken naar voren gekomen als de maximale groep waarbinnen directe persoonlijke contacten tussen mensen mogelijk zijn. Dit sluit goed aan bij een ruimtelijke configuratie waarbij men op het dakniveau veelvuldig met elkaar te maken had.

Communale gebouwen zijn alleen op Aşıklı Höyük aangetroffen. Deze gebouwen wijken in schaal en bouwmaterialen duidelijk af van de woonhuizen. Ze staan apart van de buurtschappen. Het is dan ook waarschijnlijk dat in hun binnenplaatsen bijeenkomsten plaatsvonden van mensen uit verschillende buurtschappen. Het ging daarbij om een selectie van de lokale gemeenschap. Het feit dat dergelijke gebouwen niet aanwezig lijken te zijn te Çatalhöyük hoeft echter niet te betekenen dat mensen van verschillende buurtschappen daar niet samenkwamen. Het is waarschijnlijker dat deze bijeenkomsten een andere vorm hadden.

De schaal van de *lokale gemeenschappen*, tenslotte, varieert behoorlijk voor de nederzettingen van het Neolithicum van Centraal Anatolië. Terwijl in Erbaba niet meer dan 300 mensen woonden, wat gelijk staat aan één à twee buurtschappen, had Çatalhöyük tussen de vijf- en achtduizend inwoners en zouden er tot 50 buurtschappen kunnen zijn geweest. Dit contrast kan worden verklaard aan de hand van het nederzettingssysteem. Terwijl Erbaba onderdeel is van een nederzettingssysteem van een grote groep kleine nederzettingen, zijn te Aşıklı Höyük en Çatalhöyük al deze nederzettingen blijkbaar samengetrokken tot één grote nederzetting. De landschappen rond deze sites bevatten dan ook geen additionele nederzettingen.

Rest de vraag naar het *waarom* van deze grote nederzettingen. Het is waarschijnlijk dat de redenen van mensen om in grote gemeenschappen samen te leven te Aşıklı Höyük en Çatalhöyük, wat tal van praktische bezwaren had, vooral bepaald werden door sociaalideologische factoren. Gedacht kan worden aan een ideologie die enerzijds het belang van een specifieke locatie benadrukte en anderzijds het belang van de eenheid van de lokale gemeenschap.

CURRICULUM VITAE

Bleda Serge Düring is geboren in 1976 te Istanbul. Op Texel doorliep hij het VWO van 1989 tot 1995 aan de Openbare Scholengemeenschap 'de Hoge Berg'. Vervolgens ging hij aan de Universiteit van Leiden archeologie studeren en behaalde hij zijn MA in 2000. Na een jaar werkzaam te zijn geweest in de Nederlandse archeologie, begon hij in 2001 met het promotieonderzoek waarvan dit boek het resultaat is. Zijn promotieplaats werd gefinancierd door de Faculteit der Archeologie van de Leidse Universiteit. Gedurende deze promotie heeft hij deelgenomen aan de opgravingen te Çatalhöyük, de belangrijkste site binnen het promotieonderwerp, heeft hij zijn onderzoek gepresenteerd op tal van symposia in het buitenland en is hij een tijd in Cambridge geweest om archiefonderzoek te doen naar Çatalhöyük. Naast dit boek is er een serie artikelen, gerelateerd aan het promotieonderzoek, van zijn hand verschenen.